

Marek TYRAŁA

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0003-3475-6941

Wpływ kultury politycznej na proces funkcjonowania demokracji w Polsce w latach 2006–2018

Streszczenie: Celem artykułu jest charakterystyka procesu funkcjonowania demokracji w Polsce w ciągu ostatniej dekady. Główna hipoteza badawcza postawiona w artykule brzmi: Kultura polityczna ma kluczowy wpływ na proces funkcjonowania demokracji w Polsce. Celem autora była charakterystyka procesu rywalizacji politycznej oraz czynników określających (warunkujących) proces konsolidacji demokracji. Tekst ma charakter interdyscyplinarny, problem badawczy został przeanalizowany z perspektywy politologicznej, socjologicznej i filozoficznej. Weryfikując hipotezę postawioną w pracy, zauważono, iż występuje duże prawdopodobieństwo, że to właśnie niska kultura polityczna ma negatywny wpływ na funkcjonowanie demokracji w Polsce. Próba analizy problemu badawczego może wnieść istotny wkład w dalsze badanie procesu funkcjonowania demokracji w Polsce.

Słowa kluczowe: kultura polityczna, demokracja, konsolidacja, rywalizacja polityczna

Wstęp

Kultura polityczna zawsze stanowiła odzwierciedlenie społecznych sprzeczności w państwie. Jest to całokształt wartości, reguł i norm zachowań, które są utrwalone w świadomości podmiotów biorących udział w działaniach politycznych (Sokół, 2003, s. 108–112). Jeffrey Goldfarb dowodzi, że kultura polityczna jest zawsze ideologicznym imperatywem, umożliwia zarówno zrozumienie świata, jak i jego zmianę (Goldfarb, 2012, s. 226, 242). Gabriel Almond i Sidney Verba twierdzili, iż „polityczna kultura danego narodu to wszystkie wzorce postaw wobec obiektów społecznych ujęte w swym specyficznym rozkładzie pośród obywateli” (Almond, Verba, 1995, s. 333). Almond i Verba wyróżniają trzy typy kultury politycznej (Almond, Verba, 1963, s. 12–26):

- zaściankowa (całkowita alienacja obywatela od państwa, występuje w reżimie totalitarnym lub autorytarnym);

- poddańcza (ludzie mają świadomość istnienia władz centralnych, ale z różnych powodów nie uczestniczą w życiu publicznym kraju, występuje w reżimie autorytarnym lub demokratycznym);
- uczestnicząca (występuje w skonsolidowanym reżimie demokratycznym).

Proces formowania się kultury ma zawsze charakter długotrwały. Wysoki poziom kultury politycznej wpływa na formowanie kapitału społecznego, który powinien stanowić podstawę stabilnie funkcjonującej demokracji. Kultura polityczna i demokracja funkcjonują w symbiotycznym związku; demokracja w warunkach niskiej kultury politycznej (obywatelskiej) funkcjonuje wadliwie (Wnuk-Lipiński, 2008, s. 162–165). Kultura to główny czynnik, który stabilizuje demokrację, jest ona ważniejsza nawet od czynników ekonomicznych. G. Almond i S. Verba jako istotny wyznacznik kształtujący kulturę polityczną wyszczególniają **kulturę obywatelską**, która cechuje się wysokim poziomem pluralizmu, siłą dyskusji i argumentacji, pragmatyzmem, otwartością na zmiany, różnorodnością i porozumieniem, propagowaniem: godności, zaufania, przyzwoitości, pluralizmu, tolerancji, partnerstwa, otwartości. Główną rolą kultury obywatelskiej jest zachowanie tradycyjnych nastawień każdego obywatela oraz spojenie ich z postawami politycznego uczestnictwa w celu budowania harmonijnej kultury politycznej. Im kultura obywatelska jest wyższa, tym mocniejsza jest presja społeczna na dalszy rozwój demokracji (Almond, Verba, 1963, s. 66–125, 330–341). Terry Eagleton zauważa, że „współcześnie kultura raczej odzwierciedla społeczne podziały, niż godzi strony” (Eagleton, 2014, s. 84, 124). Eagleton twierdzi, że w obecnym świecie interesy polityczne kształtują kulturę, definiując tym samym człowieczeństwo (Eagleton, 2012, s. 15–124). Kultura to, jak zauważa Wojciech Burszta, pojęcie „ksenogamiczne”, czyli nieustannie „zapyłane” przez różne dziedziny życia społecznego. Współcześnie czynią to rywalizujące między sobą ideologie i wizje polityczne (Burszta, 2013, s. 8–10, 57, 164, 172). Klucz do dobrobytu i szczęścia społeczeństwa leży w wysokiej kulturze politycznej; w pozytywnych relacjach społecznych, w dobrej przestrzeni międzyludzkiej oraz gęstej przestrzeni moralnej. Kształtowanie i kultywowanie takich relacji powinno być głównym zadaniem polityki społecznej państwa (Sztompka, 2016, s. 335–336).

Jak zauważa Mirosław Karwat, większość zjawisk uznawanych za polityczne wywodzi się z rozmaitych sfer życia społecznego. Kultura polityczna to zjawisko powstające częściowo pod wpływem czynników politycznych, podlegające politycznej ingerencji oraz zmianie swej for-

my. Kultura wywołuje skutki w życiu politycznym, spełniając określone funkcje polityczne. Kultura polityczna (obywatelska) to także zjawisko wywierające wpływ na zakres, treść i formę występowania polityki. Kultura polityczna zawsze stanowi narzędzie i przedmiot sporu, konfliktu, antagonizmu, walki politycznej (Karwat, 2017). Kulturę polityczną można użyć zarówno do dzielenia, jak i do integrowania społeczeństwa. Jednak tożsamość musi być powiązana z kluczowymi ideami, takimi jak konstytucjonalizm, rządy prawa, a także równość wszystkich obywateli (Fukuyama, 2018, s. 190–240).

Artykuł ma na celu próbę weryfikacji hipotezy badawczej: *Kultura polityczna ma kluczowy wpływ na proces funkcjonowania demokracji w Polsce*. Wybór tematu pracy wpisuje się w aktualne problemy funkcjonowania demokracji liberalnych na świecie. Celem artykułu jest charakterystyka procesu funkcjonowania kultury politycznej oraz jej wpływ na demokrację liberalną w Polsce w latach 2006–2018. W pracy ukazano także proces rywalizacji politycznej oraz jej wpływ na funkcjonowanie demokracji w Polsce. Podjęto także próbę analizy szeregu czynników określających (warunkujących) proces konsolidacji demokracji. Postawiono pomocnicze pytania badawcze: *Jaki typ kultury politycznej występuje w Polsce? Jaki jest stan, poziom, jakość demokracji w Polsce?* Cezura czasowa przyjęta w pracy dotyczy etapu postępującej stabilizacji i konsolidacji sceny politycznej, która miała początek po wyborach parlamentarnych w 2001 roku. Zastosowano metodę opisową i porównawczą. Weryfikację hipotezy badawczej przeprowadzono, odnosząc się do: teorii konfliktu politycznego (Mouffe, Dahrendorf, Karwat, Bourdieu, Touraine, Eagleton) oraz kategoryzacji, typologii kultury politycznej w ujęciu Gabriela A. Almonda i Sidneya Verby. Dokonano analizy procesu funkcjonowania demokracji w Polsce, na podstawie tzw. indeksu demokracji „The Economist”, wyszczególniając typ kultury politycznej. Przedstawiona problematyka badawcza może stanowić istotny wkład w dalsze badanie niezakończonego procesu integracji demokracji w Polsce.

Teoria

Każdy system partyjny tworzy ramy i wzorce rywalizacji politycznej. Rywalizacja polityczna to ogół strategii i zachowań kooperacyjnych partii politycznych, które dążą do uzyskania jak najlepszej pozycji dla siebie. Proces ten wyraża dwa główne ogniwa polityki, **konflikt** oraz **ład społecz-**

ny (Antoszewski, 2004, s. 15–30). Stawką w konflikcie społeczno-politycznym jak zauważa Alain Touraine, jest zawsze społeczna kontrola nad głównymi wzorcami kulturowymi państwa (Touraine, 1995, s. 213–214). Konflikt to jak wskazuje Ralf Dahendorf, tkwiąca w strukturze danego systemu społecznego sprzeczność interesów grupowych i sił strukturalnych. Niejednolitość to zasada decydująca o stabilności struktur demokratycznych. Każda władza generuje zarówno nierówności, jak i konflikt. Konflikt polityczny i antagonizm to trwałe elementy w demokracji. Nigdy nie powinien prowadzić do dezintegracji państwa, stanowi on jej istotę (Dahendorf, 2008). Chantal Mouffe zauważa, iż antagonizm (konflikt) jest zawsze wbudowany w demokrację, nie ma możliwości ucieczki przed nim. Konsensus demokratyczny może być przedstawiony tylko jako konsensus konfliktowy (Mouffe, 2008, s. 25). Jak twierdzi Pierre Bourdieu, pole władzy oddziałuje na klasy podporządkowane, poprzez zgromadzony przez grupy w nim funkcjonujący kapitał symboliczny – przemoc symboliczną. Przemoc symboliczna to najefektywniejszy sposób sprawowania władzy nad klasami podporządkowanymi, które nie dostrzegają, iż jest to rodzaj przemocy (Bourdieu, 2009, s. 16–47). Klasy społeczne są przekonane, że stanowi to naturalny porządek. Osoby, które posiadają duży kapitał symboliczny sądzą, że są lepsze, a ich usytuowanie społeczne jest naturalną kolejną rzeczą w związku z tym, nie poddają go refleksji (Tittenbrun, 2012, s. 47). W obrębie pola politycznego pojawiają się ciągłe napięcia, które go przekształcają. W polu tym trwa nieustanna walka o ustanowienie języka (opisującego sferę społeczną), który byłby wygodny dla grupy rządzącej. Pole polityczne (zwłaszcza w polskich realiach społecznych) jest podzielone na dwie odmienne antagonistyczne części, które często tworzą dychotomię *My–Oni*. Kluczowe uwarunkowania rywalizacji politycznej wynikają z oddziałujących zależności płaszczyzny społeczno-kulturowej, w której występują konflikty i podziały polityczne odwołujące się do heterogenicznej i homogenicznej struktury kultury politycznej, świadomości społecznej oraz poziomu obywatelskości społeczeństwa. Wszystkie te czynniki wpływają na wytyczanie linii konfliktów politycznych (Wojtasik, 2012, s. 40). Procesy rywalizacji politycznej oraz konsolidacji demokracji to dwa wzajemnie warunkujące się elementy systemu politycznego.

Stabilność oraz integracja demokracji to stopniowe uzyskiwanie przez nowy system cech demokracji liberalnej poliarchii (Dahl, 2012, s. 310–312). Andrzej Antoszewski i Leonardo Morlino zwracają uwagę na to, iż jakość demokracji tworzą: procedury (rządy prawa, rywalizacja polityczna, partycypacja), element substancjalny (poziom realizacji war-

tości; równość i wolność) oraz efekt (responsywność) mierzony poziomem zadowolenia z dokonań władzy i demokracji (Antoszewski, 2016, s. 12–26, 82–83). Demokracja i liberalizm tworzą wspólny autonomiczny obszar, są z sobą trwale związane (Bobbio, 1998, s. 36–40). Liberalizm niesie wolność, z kolei demokracja równość (Sartori, 1998, s. 470–477). Juan J. Linz i Alfred Stepan stwierdzają, że proces umocnienia demokracji dokonuje się jednocześnie na trzech płaszczyznach: konstytucyjnej, intelektualnej oraz behawioralnej (wartości kulturowe). Ważna cecha spójnej demokracji to jej elastyczność, możliwość systemu do utrzymania demokratycznej reprodukcji, czyli przewycięzania sytuacji kryzysowych (Linz, Stepan, 1996, s. 2–15, Almond, Verba, 1963, s. 66–125). Konsolidacja demokracji to ostatnia faza demokratyzacji stanowi ona zakończenie tranzycji (Huntington, 1995). Jednak transformacja niekoniecznie musi zakończyć się pełnym ugruntowaniem demokracji. Demokracja zintegrowana to system, który powinien być w stanie zapewnić wystarczający poziom spójności pomiędzy wartościami, strukturami oraz zachowaniami politycznymi (Antoszewski, 2012, s. 48–87, 185–223). Proces konsolidacji demokracji obejmuje formowanie i utrwalanie wzorców rywalizacji politycznej oraz zdobywanie dla tych wzorców szerokiej akceptacji. W procesie tym dominującą rolę sprawują partie polityczne (Sobolewska-Myślik, 2004, s. 16–20). Partie na trwale wpisują w habitus społeczny model walki politycznej. Jeśli przybierze on antagonistyczną formę, utrwalenie demokracji ulegnie spowolnieniu. Integracja demokracji to proces odwracalny. Jest to także osiągnięcie stanu, w którym powrót do autorytaryzmu powinien być niemożliwy (Antoszewski, 2012, s. 42–43, 183–184, 189). Wysoka stabilność systemu politycznego występuje tam, gdzie funkcjonuje i równowagę się wzajemnie silne państwo oraz silne społeczeństwo obywatelskie (Fukuyama, 2012, s. 478, Lamentowicz, 2015). Kluczowy element umocnienia demokracji to synteza dwóch stanowisk: proceduralnego oraz substancjalnego. Czynniki proceduralne kładą nacisk na legitymizację społeczną procedur decyzyjnych. Czynniki substancjalne odpowiadają za efektywność, która stanowi niezbędny element legitymizacji systemu politycznego (Grygień, 2018, s. 125).

Kryzys legitymizacyjny współczesnej demokracji liberalnej (zarówno na świecie, jak i w Polsce) częściowo uwarunkowany przez kryzys finansowy i gospodarczy, wpłynął na rozwój populizmu oraz nacjonalizmu. Jan Zielonka i Yascha Mounk zauważają, że polityczny rytm naszych czasów wyznacza batalia między dwiema niebezpiecznymi siłami: „niedemokratycznym liberalizmem” z jednej oraz „nieliberalną demokra-

cją” z drugiej strony. **Niedemokratyczny liberalizm** w ujęciu Zielonki to neoliberalny model demokracji, odpowiedzialny za kryzys finansowy. **Nieliberalna demokracja** to siły polityczne reprezentujące populizm negatywny (nacjonalistyczny), którego efektem jest model demokracji hybrydowej np. na Węgrzech (Zielonka, 2018; Mounk, 2019; Castells 2019). Demokratycznie wybrani autokraci starają się utrzymywać pozory demokracji, równocześnie podkopując jej fundamenty. W trakcie sprawowania władzy autokraci zazwyczaj łamią dwie podstawowe normy gwarantujące stabilne funkcjonowanie demokracji; wzajemną tolerancję i zaufanie oraz powściągliwość instytucjonalną (Levitsky, Ziblatt, 2018, s. 9, 12, 248; Diamond, 2007).

Badanie

Jakość i stopień umocnienia demokracji w Polsce prezentują badania, które od 2010 roku corocznie przeprowadza „The Economist”. Wskaźnik demokracji jest diagnozowany na podstawie 60 wskaźników pogrupowanych w pięciu kategoriach: 1) proces wyborczy i pluralizm, 2) funkcjonowanie administracji publicznej, 3) swobody obywatelskie, 4) kultura polityczna oraz 5) partycypacja polityczna. Poszczególne kraje są podzielone na: **demokracje pełne (skala od 8 do 10)**, **demokracje wadliwe (skala od 6 do 7,9)**, **systemy hybrydowe (skala od 4 do 5,9)** oraz **systemy autorytarne (skala poniżej 4)**¹. Warto zwrócić uwagę na analizę poszczególnych kategorii, które „The Economist” przeprowadzała w Polsce w latach 2006–2018. Po 1999 roku polska demokracja przeszła już podstawowy etap integracji, kwestie proceduralne (przez J. Linza i A. Stepana uznawane za wstępne procesu konsolidacji) zostały utrwalone. Kolejne lata to etap dalszej integracji demokracji w Polsce.

Tabela 1

Analiza funkcjonalna polskiej demokracji w latach 2006–2018

Rok	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Wskaźnik poziomu demokracji	7,30	7,30	7,05	7,12	7,12	7,12	7,47	7,09	6,83	6,67	6,67

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w World Wide Web: *The Economist Intelligence Unit's Democracy Index* – <https://infographics.economist.com/2018/DemocracyIndex/>, 17.01.2019.

¹ <https://www.economist.com>, 17.01.2019.

„The Economist” demokrację w Polsce od 2006 roku określa jako demokrację wadliwą². Zauważa się, że w kategorii poziomu i jakości demokracji najlepsze współczynniki Polska osiągała w roku 2006 (7,30), w okresie rządów koalicji PiS-LPR-Samoobrona oraz w latach 2008 (7,30) i 2014 (7,47) w okresie rządów koalicji PO-PSL. Najgorsze oceny demokracja w Polsce uzyskiwała w trakcie rządów partii PiS, w roku 2016 (6,83) oraz w latach 2017 i 2018 (6,67). Po wyborach parlamentarnych w 2015 roku (zwycięstwo PiS) nasila się proces przechodzenia polskiej demokracji w kierunku systemu hybrydowego (6,67). Wpływ na to zjawisko ma antagonistyczny model rządzenia, na przykład spór o zawłaszczenie Trybunału Konstytucyjnego, dyskusja na temat upolitycznienia: władzy sądowniczej, mediów publicznych i instytucji państwa, spór o siłę władzy wykonawczej, brak przejrzystości i jawności władzy oraz o ograniczenie wolności oraz praw politycznych i obywatelskich. Zauważono, iż wpływ na średni poziom jakości polskiej demokracji na przykład w latach 2010–2013 (7,05 i 7,12) mógł mieć model nieustrukturyzowanej, antagonistycznej rywalizacji politycznej. Polska demokracja od roku 2006 nie weszła w kategorię demokracji pełnej, mieszcząc się w kategorii demokracji wadliwej.

Tabela 2

**Analiza kategorii indeksu demokracji („The Economist”)
w latach 2006–2018**

Rok	2006	2008	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Proces wyborczy i pluralizm	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,17	9,17	9,17
Funkcjonowanie administracji publicznej	6,07	6,07	6,07	6,43	6,43	6,43	5,71	5,71	5,71	6,07	6,07
Partycypacja polityczna	6,11	6,11	6,11	6,11	6,11	6,11	6,67	6,67	6,67	6,11	6,11
Kultura polityczna	5,63	5,63	4,38	4,38	4,38	4,38	6,25	4,38	4,38	4,38	4,38
Swobody obywatelskie	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	9,12	8,24	7,65	7,65

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych w World Wide Web: *The Economist Intelligence Unit's Democracy Index* – <https://infographics.economist.com/2006-2018/DemocracyIndex/>, 17.01.2019.

² Podobnie demokrację w Polsce oceniają Freedom House lub World Press Freedom Index.

Współczynnik funkcjonowania procesu wyborczego i pluralizmu „The Economist”³ od 2006 roku (koalicja PiS-LPR-Samoobrona) do 2015 roku (koalicja PO-PSL) wynosi (9,58). Współczynnik ten od 2016 roku (rządy PiS) uległ nieznacznemu obniżeniu do poziomu (9,17). Kategoria dotycząca funkcjonowania administracji publicznej najwyższy współczynnik miała w latach 2011–2013 (koalicja PO-PSL), wynosząc (6,43). Najniższy w latach 2014–2016 (koalicja PO-PSL, rządy PiS; 5,71), osiągając w latach 2017 i 2018 średni stan wynoszący (podobnie jak w latach 2006–2010) 6,07. Kategoria partycypacji politycznej najwyższy współczynnik (6,67) otrzymała w latach 2014–2016 (koalicja PO-PSL, rządy PiS). W latach 2006–2013 (koalicja PiS-LPR-Samoobrona, koalicja PO-PSL) oraz w latach 2017 i 2018 (rządy PiS) współczynnik ten wynosił tylko (6,11). Kategoria kultury politycznej najniższy współczynnik (4,38) uzyskała w latach 2010–2013 (koalicja PO-PSL) oraz w latach 2015–2018 (rządy PiS). Najwyższy współczynnik kultury politycznej (6,25) występował tylko w roku 2014 (koalicja PO-PSL). Kategoria swobód obywatelskich najwyższą ocenę (9,12) posiadała w latach 2006–2015 (koalicja PiS-LPR-Samoobrona, koalicja PO-PSL). Następnie współczynnik ten zaczął się stopniowo obniżać (8,24) w 2016 roku oraz (7,65) w latach 2017 i 2018 (rządy PiS).

Zauważono, iż występuje duże prawdopodobieństwo, że wpływ na proces funkcjonowania demokracji w Polsce miała kultura polityczna zarówno elit, jak i społeczeństwa. W ujęciu G. Almonda i S. Verby, kultura polityczna determinuje funkcjonowanie i konsolidowanie się demokracji liberalnej, a także wpływa na wzorce rywalizacji politycznej. Demokracje o niskiej kulturze politycznej (4,38 – „The Economist”) jak Polska funkcjonują wadliwie. Niski stan kultury politycznej w Polsce wpłynął na dominację niskiego stopnia funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego i kapitału społecznego oraz na niskie zaufanie społeczne wobec polityków i demokracji (zaufanie do demokracji spada, rośnie za to zaufanie wobec autorytaryzmu). Kryterium partycypacji politycznej w latach 2006–2018 mieściło się na średnim poziomie (6,11 – „The Economist”). Zjawiska te w dużym stopniu mogły mieć wpływ na brak rozwoju etosu dobra wspólnego w polskiej demokracji. Polskie społeczeństwo jest jednym z takich, którego obywatele są najbardziej wobec

³ The Economist demokrację w Polsce od 2006 roku określa jako wadliwą. Według Economist (podobnie twierdzi Freedom House) bariery konsolidacji demokracji w Polsce to przede wszystkim: **jakość rządzenia na poziomie centralnym, niska kultura polityczna oraz duży poziom korupcji.**

siebie wyalienowani, przeważają: apatia społeczna, brak wzajemnego zaufania względem siebie oraz niski poziom partycypacji wyborczej (Czapiński, Panek, 2013; Raciborski, 2011)⁴. Demokracja, w której występuje niska kultura polityczna oraz zantagonizowana forma rywalizacji politycznej z czasem prowadzić może do ograniczania swobód obywatelskich (7,65 w 2018 r.; „The Economist”) oraz przybiera formy hybrydowe – postautorytarne (Snyder, 2018). Erozja demokracji liberalnej dokonuje się zawsze powoli, stopniowo, wolnymi krokami przechodząc w reżim autorytarny.

Proces funkcjonowania demokracji w Polsce można scharakteryzować, opierając się na modelu rywalizacji politycznej. Jak zauważa Andrzej Antoszewski, od 2005 roku należy mówić wyłącznie o częściowym utrwaleniu wzorców rywalizacji. Proces ten na arenie wyborczej w latach 2006–2018 cechował dychotomiczny konflikt, który oscylował między zmodyfikowanym podziałem postkomunistycznym a PO-PiS-ową konfrontacją. Według Mirosławy Grabowskiej podział postkomunistyczny na trwale ukształtowany w 1997 roku (AWS-UW kontra SLD), wpisał się w model współzawodnictwa politycznego w Polsce, wpływając na funkcjonowanie systemu politycznego (Grabowska, 2004). Podział ten po roku 2005 przybrał nową formę (PiS kontra PO-PSL, SLD). Jednak założenia ideowe były podobne – główne kryterium struktury konkurowania stanowił stosunek do przemian po 1989 roku oraz do idei IV RP (Antoszewski, 2012, s. 35, 210–240, 270–279, 296). Po przeciwnych stronach stanęły dwie partie polityczne mające swe korzenie w środowiskach postsolidarnościowych (koalicja AWS-UW). W konflikcie politycznym po 2005 roku kwestie aksjologiczne, które zdominowały społeczno-polityczny habitus, wyznaczał PiS. Przed 2005 rokiem w rywalizacji politycznej dominowała ideowa wrogość wobec opozycyjnej lewicy, po 2005 roku także wobec liberałów. Wynik wyborów w 2005 roku (zwycięstwo PiS: 33,70% głosów) był okresem dramatycznego nasilenia się antagonistycznej formy walki politycznej (Gardziel, Gawroński, 2007, s. 195–216, 266–272). W sporze PO z PiS po 2005 roku kulturowy spór toczył się między częściową akceptacją nowoczesnych wzorców kulturowych a ich całkowitym

⁴ J. Czapiński w badaniach *Diagnoza społeczna* (prowadzonych od 2010 r.) dowiódł, że po raz pierwszy od 20 lat spadł odsetek osób przekonanych, że demokracja ma przewagę nad wszystkimi innymi formami rządów. W Warszawie, Poznaniu i Krakowie zadeklarowanych **zwolenników systemu demokratycznego było zaledwie 44%**. W Wałbrzychu mniej niż 7%, a antydemokratów aż 18%.

odrzucając (Barber, 2007)⁵. W wyborach parlamentarnych w 2007, 2011 i 2015 roku główną oś walki politycznej nadal wyznaczał konfrontacyjny podział (wojna PiS z PO). Po 2010 roku wyróżnić można nową kategorię konfliktu (podziału) politycznego, który wyznaczał wzorce antagonizmu. Konflikt ten opierał się na podziale postkomunistycznym, jednak określić go można jako „podział postsmoleński”. W podziale tym antagonistyczny model rywalizacji politycznej był uwarunkowany, nie tylko (jak w podziale postkomunistycznym) poprzez stosunek wobec wartości aksjologiczno-historycznych (np. Okrągły Stół, okres PRL), a po 2005 roku wobec wartości liberalnych. W podziale postsmoleńskim nowym czynnikiem nasilającym konkurencję polityczną były postawa i stosunek elit politycznych wobec tragicznej katastrofy samolotu prezydenckiego w Smoleńsku. Od 2010 roku poziom kultury politycznej w Polsce, obniżył się do poziomu 4,38 („The Economist”). Zwycięstwo PO w wyborach parlamentarnych w 2007 roku (41,51% głosów) oraz w 2011 roku (35,60% głosów) wzmocniło model rządzenia częściowo oparty na rozwiązaniach neoliberalnych. Do 2015 roku (zwycięstwo PiS, 37,58% głosów, 235 mandatów) żadna z partii politycznych nie uzyskała bezwzględnej większości głosów.

Jak zauważa Maciej Gdula, neoliberalizm oraz eskalacja antagonizmu politycznego, wpłynęły po 2015 roku na rozwój zjawiska, które określa jako neoautorytaryzm (Gdula, 2018). Charakterystyczną cechą neoautorytaryzmu to populistyczna eskalacja wrogości i niechęci wobec szeroko interpretowanych elit. Margaret Canovan dowodzi, iż populizm nigdy nie jest demokratyczny lub antydemokratyczny, lecz kompatybilny z demokracją. O kompatybilności demokracji i populizmu świadczy to, że populiści pomimo antysystemowej krytyki organizują się w partie i ruchy polityczne oraz startują w wyborach, pragnąc stać się częścią systemu (Canovan, 2008, s. 12–115). Jan Werner Muller obok populizmu neutralnego, stanowiącego immanentną część demokracji, wyróżnia też formę populizmu negatywnego, o charakterze prawicowo-nacjonalistycznym. Populizm negatywny wpływa destabilizująco na proces funkcjonowania demokracji liberalnych (Fukuyama, 2018; Werner Muller, 2017, s. 7, 17, 21, 41, 54, 65, 68, 73, 85, 136). Jak twierdzą George Lakoff i Arlie R. Hochschild, każda polityka ma

⁵ Model takiej rywalizacji Benjamin Barber określa jako polityczną walkę między konserwatystami utożsamianymi z nowoczesnym, religijnym **Dżihadem** oraz liberałami (neoliberałami) utożsamianymi ze sztuczną i skomercjalizowaną nowoczesnością określaną przez Barbera jako **Mcświat**.

charakter moralny. Prawica i lewica inaczej rozumieją moralność oraz dobro i zło.

Populizm negatywny zawsze funkcjonuje i generuje kapitał polityczny oparty na polityce tożsamościowej i moralnej. Spauperyzowane społeczeństwa zazwyczaj głosują wbrew własnym interesom ekonomicznym na populistów, którzy gwarantują im w zamian ochronę ich wartości tożsamościowych, kulturowych i religijnych (Lakoff, 2017; Hochschild, 2017). Stefano Bartolini i Peter Mair dowiedli, że powstawaniu populizmu (w państwach pokomunistycznych, takich jak Polska) sprzyja charakter podziałów socjopolitycznych oraz brak trwałych wzorców rywalizacji politycznej w systemie partyjnym (Bartolini, Mair, 1990, s. 253–309). Programy prawicowych partii politycznych w Polsce łączyły (i wciąż łączą) w sobie cechy konserwatyzmu, nacjonalizmu, liberalizmu i socjalizmu. To właśnie te cechy stanowiły syntezę walki z pozostałościami „komunizmu” w podziale postkomunistycznym, który po 2005 roku uległ modyfikacji. W antagonizmie politycznym kwestie ideowe (antykomunizm, państwo wyznaniowe itp.) bardzo często przeważały nad kwestiami ekonomicznymi. Postulaty te wpłynęły na radykalizację rywalizacji politycznej, czyniąc ją zideologizowaną (Antoszewski, 2012, s. 35, 210–250, 271–278, 272–285). Głównym kryterium relewancji politycznej było kryterium wartości.

Antagonistyczny model sporu politycznego oraz niska kultura polityczna częściowo uwarunkowane były przez transformację systemową, przeprowadzoną w Polsce po 1989 roku. Rozwój demokracji w Polsce charakteryzowała forma demokracji naśladowczej, imitacyjnej. Polska demokracja, jak zauważa David Ost, nie spełniała warunków demokracji inkluzywnej, włączającej wszystkich obywateli w system gospodarczy i polityczny (Kohli, 2005; Ost, 2007, s. 25–190)⁶.

Zauważono, iż w Polsce funkcjonowanie demokracji to dynamiczny proces, któremu grozi destabilizacja oraz obniżenie jakości rządzenia. W demokracjach postkomunistycznych (takich, jak Polska) zjawiska te mogą wpłynąć na proces cofnięcia demokratyzacji oraz wpisania poszczególnych państw w kategorię krajów częściowo wolnych (w skali „The Economist” od 4 do 5,9). Analizując życie polityczne w ciągu ostatnich lat, spostrzec nietrudno brak demokratycznej kultury politycznej oraz słaby rozwój pluralizmu politycznego, który przekłada się na brak

⁶ Demokracja naśladowcza, imitacyjna to taka, która kopiuje na ślepo rozwiązania instytucjonalne, systemowe z państw o wysokim poziomie rozwoju. Przekładało się to negatywnie na procesy transformacyjne w państwach pokomunistycznych.

współpracy pomiędzy rządem, opozycją a społeczeństwem. W polskiej demokracji konsensualnej antagonistyczny styl zachowania elit politycznych prowadzi do jej modyfikacji – przybiera ona postać hybrydalną, utrudniającą dalszy proces jej integracji. W świetle głównych wyznaczników integracji demokracji, autorstwa Antoszewskiego, Linza i Stepana, Osta, Almonda i Verby, polską demokrację można uznać tylko za częściowo spójną. Łączy ona cechy demokracji elitystycznej, występują: wysoki poziom rywalizacji; wyborczej oraz elit o władzę, niski poziom zaangażowania społeczeństwa w procesy polityczne, a także słaba frekwencja wyborcza. Dominujący charakter relacji pomiędzy partiami politycznymi w Polsce to wciąż antagonistyczna konfrontacja. Etap rywalizacji politycznej w latach 2006–2018 uwarunkowany niską kulturą polityczną, miał kluczowy wpływ na konsolidację demokracji (Tyrała, 2019).

Wnioski

Weryfikując główną hipotezę badawczą opracowania, stwierdzono, że występuje prawdopodobieństwo, iż kluczowy wpływ na proces funkcjonowania demokracji w Polsce miał niski poziom kultury politycznej. Wskutek tego polska demokracja jest tylko częściowo spójna, skonsolidowana. „The Economist” podaje, iż od 2016 roku zmierza ona stopniowo w kierunku formy demokracji hybrydowej. Kultura polityczna stanowi kluczowy element, determinujący wzorzec rywalizacji politycznej w Polsce. Zauważono, że występuje wzajemna (obustronna) zależność między kulturą obywatelską, polityczną społeczeństwa a kulturą polityczną elit (polityków). W okresie 2006–2018 niska kultura obywatelska generowała niską kulturę polityczną. Niski charakter kultury politycznej miał kluczowy wpływ na: niski poziom kultury obywatelskiej, model antagonistycznej rywalizacji politycznej oraz niską jakość demokracji. Antagonistyczna walka polityczna (podział postkomunistyczny, po 2010 r. podział postsmoleński), uwarunkowana niską kulturą polityczną (obywatelską), wpływała na proces funkcjonowania demokracji. Kluczowy czynnik warunkujący model zachowań i konkurencji politycznej w Polsce to niska kultura polityczna (elit i obywateli). Eskalacja konfliktów politycznych na tle historyczno-kulturowym to ciągle dominujący motyw przewodni rywalizacji politycznej w Polsce. Kultura polityczna aktorów życia politycznego w Polsce występuje na niskim poziomie. Jak wskazują badania socjologów, dominują zjawiska takie, jak prywata, korupcja,

nepotyzm, partykularyzm, alienacja, wzajemna wrogość i walka, brak poszanowania dla przeciwników oraz realizowanie własnych interesów (Raciborski, 2011; Sztompka 2016; Czapiński 2013). Kulturę polityczną o takich cechach Almond i Verba określają jako zaściankową. Stan kultury politycznej w Polsce określić można jako niski, wynosił tylko 4,38 („The Economist”). Integracyjna skuteczność demokracji zawsze wynika z rywalizacji politycznej, opartej na konsyliacji i współpracy. Zauważono, iż to politycy i partie polityczne determinowały w największym stopniu rozwój poszczególnych czynników substancjalnych, mających wpływ na integrację, funkcjonalność i jakość demokracji w Polsce. Antagonistyczna walka polityczna, niska kultura polityczna warunkowały zanik partycypacji społecznej i wyborczej (społeczeństwo obywatelskie, kapitał społeczny) oraz wartości substancjalnych (podział między wolnością a równością), co przełożyło się na niskie zadowolenie z działań władzy i demokracji po 1991 roku.

Jak dowodzi Klaus von Beyme, trudno precyzyjnie określić początek i koniec procesu transformacji (Beyme, 2007, s. 210–230). Procesy demokratyzacyjne w państwach postkomunistycznych nie mają charakteru teleologicznego. Procesów tych nie cechuje jednokierunkowość. Zauważono, że proces ten w Polsce jest wielokierunkowy, uzależniony od wielości wewnętrznych czynników. Za w pełni skonsolidowaną demokrację można uznać taką, w której ustanowiono demokratyczne porozumienie wszystkich jednostek. Należy podkreślić, iż konsens polityczny w warunkach polskiej demokracji to poziom wciąż nieosiągalny. Proces funkcjonowania demokracji w Polsce w latach 2006–2018, cechuje średni poziom jakości 7,05 i 7,12 („The Economist”). W 2017 roku nastąpił drastyczny spadek jakości demokracji do poziomu 6,67. Wskutek tego polską demokrację można uznać tylko za częściowo skonsolidowaną. Model zachowań politycznych wpłynął na zanik czynników substancjalnych takich jak kultura polityczna, która ma kluczowy wpływ na proces integracji demokracji. Dalsze etapy umacniania się polskiej demokracji będą zależne od zmian w dwóch sferach: w sferze gospodarczej oraz w strukturze polskiego społeczeństwa (Blok, 2006). Poszukiwanie optymalnych wzorców rywalizacji politycznej oraz ich utrwalanie to główny cel kolejnego etapu umacniania się demokracji w Polsce, która w dużym stopniu oddziałuje na funkcjonowanie gabinetów rządowych. Modelowi demokracji w Polsce na każdym etapie funkcjonowania grozi kryzys, a co za tym idzie, cofnięcie procesu i jakości funkcjonowania (powrót do autorytaryzmu). Gwarancją silnej demokracji jest stały kompromis polityczny.

Krystyna Skarżyńska dowodzi, iż od początku przemian demokratycznych w Polsce dominowało niezadowolenie z funkcjonowania demokracji. W badaniach przeprowadzanych po 1991 roku zazwyczaj odsetek osób niezadowolonych z demokracji przewyższał odsetek osób zadowolonych. W 2014 roku większość badanych obywateli uważała działania różnych instytucji państwa za niesprawiedliwe, politycy byli oceniani jako egocentryczni i niekompetentni, samą zaś politykę określano negatywnie, jako niezdolną do służenia dobru publicznemu. Niespełna 10% badanych, twierdziło że polskie prawo jest równe i sprawiedliwe dla każdego obywatela. Tylko 20% obywateli uważało, że instytucje państwowe dobrze służą obywatelom. Dla większości ankietowanych powodem niezadowolenia były zbyt duże i niesprawiedliwe nierówności dochodowe. Na pytanie; Czego potrzebuje nasz kraj? 73% osób odpowiadało, że: silnego i zdecydowanego przywódcy, który wskaże nam właściwą drogę i pokona zło (Skarżyńska, Radkiewicz, 2018). W kolejnym badaniu przeprowadzonym jesienią 2016 roku władzę autorytarną najmocniej popierali zwolennicy tzw. wolności totalnej, absolutnej, która nie liczy się z dobrem i prawami innych. Jak zauważa K. Skarżyńska „nasze badania dowodzą wprost, że im bardziej ktoś akceptuje wolność absolutną, tym silniej chce zmiany systemowej i popiera autorytarne działania władzy”. Krótko mówiąc: ludzie głoszący autorytarne przekonania wcale nie mają stabilnych preferencji politycznych. Po prostu „IDĄ ZA SIŁĄ” (Sutowski, 2019).

Polska scena polityczna zamiast być efektem podziałów społecznych stała się efektem konfliktów między politykami. W polskiej rywalizacji politycznej zdominowanej przez antagonistyczny wymiar konfliktu politycznego wyższe wartości kultury politycznej były marginalizowane. Jak zauważa Arendt Lijphart, „stabilne demokratyczne rządy w społeczeństwach sfragmentaryzowanych są możliwe wówczas, gdy przywódcy polityczni reprezentują integracyjny, a nie nastawiony na ostrą rywalizację, styl uprawiania polityki” (Lijphart, 1995, s. 48). Odnowa pojęcia kultury politycznej we współczesnej Polsce to moralna konieczność.

Bibliografia

- Almond G., Verba S. (1963), *The Civic Culture*, Press Princeton, Princeton.
- Almond G., Verba S. (1995), *Problem kultury politycznej*, w: *Władza i społeczeństwo*, t. I, red. J. Szczupaczyński, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Antoszewski A. (2012), *System polityczny RP*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.

- Antoszewski A. (2016), *Współczesne teorie demokracji*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Antoszewski A. (2004), *Wzorce rywalizacji politycznej we współczesnych demokracjach europejskich*, Wydawnictwo UW, Wrocław.
- Barber B. (2007), *Dżihad kontra McŚwiat*, Wydawnictwo Muza, Warszawa.
- Bartolini S., Mair P. (1990), *Identity, competition and electoral availability: The stabilisation of European electorates 1885–1985*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Beyme K. (2007), *Współczesne teorie polityczne*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Błok Z. (2006), *Transformacja jako konwersja funkcji wewnątrz systemowych na przykładzie Polski*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Bobbio N. (1998), *Liberalizm i demokracja*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Bourdieu P. (2009), *Rozum praktyczny. O teorii działania*, Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Burszta W. (2013), *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacionalizmem w tle*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa.
- Canovan M. (2008), *Lud*, Wydawnictwo SIC, Warszawa.
- Castells M. (2019), *Rupture: The Crisis of Liberal Democracy*, Polity Press, Cambridge.
- Czapiński J., Panek T. (2013), *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków*, 2.10.2013, ce.vizja.pl, <http://ce.vizja.pl/en/issues/volume/7/issue/3.1>, 20.10.2018.
- Dahl R. (2012), *Demokracja i jej krytycy*, Wydawnictwo Znak, Warszawa.
- Dahrendorf R. (2008), *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym*, Wydawnictwo Nomos, Kraków.
- Democracy Index. Report* (2018), „The Economist”, <https://infographics.economist.com/2006-2018/DemocracyIndex>.
- Diamond L. (2007), *Spirit of Democracy*, St. Martin's Griffin Press, New York.
- Eagleton T. (2014), *Kultura a śmierć Boga*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Eagleton T. (2012), *Po co nam kultura?*, Wydawnictwo Muza, Warszawa.
- Fukuyama F. (2012), *Historia ladu politycznego. Od czasów przedludzkich do rewolucji francuskiej*, Wydawnictwo Rebis, Poznań.
- Fukuyama F. (2018), *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, New York.
- Gardziel T., Gawroński S. (2007), *Wybory 2007: partie, programy, kampania wyborcza*, Wydawnictwo WSiLiZ, Rzeszów.
- Gdula M. (2018), *Nowy autorytaryzm*, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Goldfarb J. (2012), *Odnowa kultury politycznej. Siła kultury kontra kultura władzy*, Wydawnictwo Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk.
- Grabowska M. (2004), *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.

- Grygień J. (2018), *Demokracja na rozdrożu. Deliberacja czy partycypacja polityczna?*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Hochschild A. (2017), *Obcy we własnym kraju. Gniew i żal amerykańskiej prawicy*, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Huntington S. (1995), *Trzecia fala demokracji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Karwat M. (2017), *Polityczność i upolitycznienie. Metodologiczne ramy analizy*, „Studia Politologiczne”, nr 17.
- Kohli A. (2005), *Źródła konfliktów społecznych i politycznych w demokracjach nadsławowych*, w: *Przyszłość demokracji*, red. P. Śpiewak, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Lakoff G. (2017), *Moralna polityka. Jak myślą liberalowie i konserwatyści*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Lamentowicz W. (2015), *Strategia państwa: teoria państwa aktywnego wobec sił spontanicznych*, Wydawnictwo Elipsa, Warszawa.
- Levitsky S., Ziblatt D. (2018), *Tak umierają demokracje*, Wydawnictwo Fundacja Liberte, Łódź.
- Lijphart A. (1995), *Demokracja w społeczeństwach sfragmentaryzowanych*, w: *Władza i społeczeństwo*, t. I, red. J. Szczupaczyński, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Linz J., Stepan A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, JHU Press, Baltimore–London.
- Mouffe Ch. (2008), *Polityczność. Przewodnik Krytyki Politycznej*, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Mounk Y. (2019), *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić?*, Wydawnictwo Kultura Liberalna, Warszawa.
- Muller W. J. (2017), *Co to jest populizm*, Wydawnictwo Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Ost D. (2007), *Kłęska „Solidarności” gniew i polityka w postkomunistycznej Europie*, Wydawnictwo Muza, Warszawa.
- Raciborski J. (2011), *Obywatelstwo w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Sartori G. (1998), *Teoria demokracji*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Skarżyńska K., Radkiewicz P. (2018), *Z czym przegrywa liberalna demokracja?*, w: *Podzielony umysł społeczny. Polacy po ćwierćwieczu demokracji*, red. M. Drogosz, Wydawnictwo Stowarzyszenia Filomatów, Warszawa.
- Snyder T. (2018), *The Road to unfreedom*, Penguin Books, London.
- Sobolewska-Mysłik K. (2004), *Partie i systemy partyjne na świecie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
- Sokół W. (2008), *Systemy partyjne*, w: *Współczesne partie i systemy partyjne. Zagadnienia teorii i praktyki politycznej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

- Sutowski M. (2019), *PiS-owi sprzyjała nierówność wobec prawa i alienacja polityków*, 8.01.2019, „Krytyka Polityczna”, <http://krytykapolityczna.pl/kraj/wladze-najmocniej-popieraja-zwolennicy-wolnosci-absolutnej/?fbclid=IwAR3eQO5iXb6W8WWxvTQTqYQILmzrwyuU9rMnIle426-JK1-QszkdTXaW26FU>, 10.01.2019.
- Sztompka P. (2016), *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Tittenbrun J. (2012), *Gospodarka w społeczeństwie. Zarys socjologii gospodarki i socjologii ekonomicznej w ujęciu strukturalizmu socjoekonomicznego*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Touraine A. (1995), *Wprowadzenie do analizy ruchów społecznych*, w: *Władza i społeczeństwo*, t. I, red. J. Szczupaczyński, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Tyrała M. (2019), *Konsolidacja demokracji w Polsce w latach 2006–2017*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis”, nr 25.
- Wnuk-Lipiński E. (2008), *Socjologia życia publicznego*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa.
- Wojtasik W. (2012), *Funkcje wyborów w III Rzeczypospolitej. Teoria i praktyka*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Zielonka J. (2018), *Kontrrewolucja. Liberalna Europa w odwróceniu*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.

The influence of political culture on the process of democracy functioning in Poland in 2006-2018

Summary

The aim of the article is to describe the process of democracy as it has been functioning in Poland over the last decade. The main research hypothesis in the article is that the political culture has had a crucial impact on the functioning of democracy in Poland. The author's goal was to describe the process of political rivalry and the determinants of the process of consolidating democracy. The text is of an interdisciplinary character, since the research problem has been analyzed from the political, sociological and philosophical perspectives. While verifying the hypothesis put forward, it was observed that it is the low level of political culture that is very likely to have a negative impact on the functioning of democracy in Poland. An attempt to analyze the research problem may make a significant contribution to further study of the process of consolidating democracy in Poland.

Key words: political culture, democracy, consolidation, political rivalry

